

MODERN BİREYİ EĞİTMEK
II. Meşrutiyet Dönemi'nde
Tedrisat, Terbiye ve Eğitim

Kurtuluş Öztürk

Nokta Kitap - 6
Eğitim - 2

Kurtuluş Öztürk,

Modern Bireyi Eğitmek: II. Meşrutiyet Dönemi'nde Tedrisat, Terbiye ve Eğitim

Yayıma Hazırlayan: Meltem Ortakcı

Tasarım: Seyfullah Bayram

Baskı-Cilt: Kitapyurdu Doğrudan Dağıtım,
Yenibosna Merkez Mah. Cemal Ulusoy Cad. No: 43 Bahçelievler/İstanbul
kdd.kitapyurdu.com (Sertifika no: 40675)

1. Baskı: İstanbul, 2022

ISBN: 978-625-8350-30-2

© Nokta Kitap, 2022

Bütün yayın hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Nokta Kitap

Aziz Mahmut Hüdayi Mah., Türbekapı Sok. No:13, 34672 Üsküdar/İstanbul

Tel: +90 (216) 532 63 70

ilke.org/kitap

Nokta Kitap, İLKE İlim Kültür Eğitim Vakfı'nın markasıdır.

MODERN BİREYİ EĞİTMEK

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Tedrisat, Terbiye ve Eğitim

Kurtuluş Öztürk

Kurtuluş Öztürk

Lisans eğitimini İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü'nde (2001), yüksek lisansını Marmara Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi alanında "Cambridge'de Bir Türk Eğitimci (Halil Hâlid Bey: 1869-1931)" başlıklı tezi ile 2005 yılında tamamladı. Sabahattin Zaim Üniversitesi'nde Eğitim Yönetimi ve Denetimi alanında hazırladığı "II. Meşrutiyet Dönemi Eğitimcilerinin Yeni Birey Tasavvuru ve Dönemin Eğitim Politikalarına Yansımaları" başlıklı teziyle (2020) doktora derecesini aldı. Temel ilgi alanlarını II. Meşrutiyet dönemi eğitim düşüncesi, eğitimde modernleşme ve yeni birey düşüncesi gibi konular oluşturmaktadır. Öztürk'ün *Halil Halid Antiemperyalist Bir Osmanlı Aydını* (İLEM Yayınları, 2022) adlı yayımlanmış bir kitabı bulunmaktadır.

İçindekiler

Sunuş	vii
1. Modern Türk Eğitiminin Gelişim Süreci	1
Modern Türk Eğitiminin Doğuşu	2
İlk Modern Eğitim Kurumları	2
Modern Sivil Eğitimin Kurumsallaşması	3
Öğretmen Okulları	9
Yükseköğretim	10
Modern Dönem Osmanlı Eğitim Sistemi Üzerine Tartışmalar	12
Eğitimde Modernleşmenin Fikri Kökenleri	13
Çatışan Zihniyetler Yaklaşımı: Ulema ve Medreseye Bakış	18
Çatışan Kurumlar Yaklaşımı: Modern Okullar ve Kurumsal Yapılanma	22
İmparatorluğun Uzun Yüzyılında Sekülerleşme ve Eğitim	29
Osmanlı Dönemi Modernleşme Eleştirisi Olarak Taklitçilik Söylemi	36
Eğitimin Sosyal Disiplinizasyon Aracı Olarak Görülmesi	38
II. Abdülhamit Dönemi'nde Eğitimin Sistematik Modernleşmesi	44
II. Meşrutiyet Dönemi'nin Eğitimi Üzerine Tartışmalar	47
Modernleşme Döneminde Yeni Birey Arayışı	56
II. Meşrutiyet Dönemi Birey Önerileri	60
Haluk: Işığa Koşan Pervane	60
Asım: Marifet ve Fazilette Denge Arayışı	64

2. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Terbiye	71
Terbiyenin Kapsamı	74
Terbiyenin Tanımı	83
Eğitimde Millilik ve Fennilik Tartışmaları	87
Ziya Gökalp: Milli Terbiye Kültürün Aktarımıdır	88
İsmail Hakkı: Terbiye Millî ve Asrî İhtiyaçların Terkididir	93
Necmeddin Sadak: Terbiye Tarihsel Birikimin ve Toplumsal Gerçekliğin Ürünüdür	97
Ömer Seyfettin: Terbiye Millidir, Terbiye İlmî İse Beynelmileldir	99
Satı Bey: Terbiye, Millî ve Beynelmilel Boyutluları Olan Çok Yönlü Bir Alandır	101
M. Zekeriya: Sadece Teknik Eğitim Sömürge Eğitimidir	104
Mustafa Şekip: Terbiye, Millete Medeniyet (Ümmet) Ufku Kazandıracak Vasıtaadır	106
Ali Canip: Terbiye Her Milletın İçtimai ve Siyasi Vaziyetine Göre Şekillenir	109
Sadrettin Celal: Terbiye Millî Değil Asrî Birikimin Kazandırılmasıdır	110
3. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Okul ve Öğretmen	113
Yeni Bireyi İnşa Edecek Okulun Amacı Nedir?	115
Yeni Okul, Yeni İlişki Biçimi Göstergesi Olarak Disiplin	119
Okul Binaları	123
Okul Tabiat İlişkisi	123
Okul Binalarının Sıhhi Boyutu	125
Okul Kademeleri	133
Anaokulu: Bahçe Mektepleri	133
<i>Anaokulunun Çocuklar İçin Temel Kazanımları Nelerdir?</i>	135
<i>Anaokullarında Ne Öğretilmelidir?</i>	136
<i>Anaokulu Binaları Nasıl Olmalıdır?</i>	137
İlkokul (İptidai Mektep)	139
<i>İptidai Mektebin Eğitim Sistemi İçindeki Konumu</i>	140
<i>Tek Sınıflı İptidai Mekteplerinde Yöntem</i>	143
Orta Tahsil: Rüştiyeler, İdâdiler ve Sultaniler	145
<i>Orta Tahsilin Felsefi Zemini Ne Olmalıdır?</i>	145
<i>Milletin Bireyini Yetiştirecek Okullar: Sultaniler</i>	148
<i>Sultanilerin Yönetimi Nasıl Olmalıdır?</i>	151
<i>Orta Tahsilde Bilginin Bütünlük Unsuru Olarak Felsefe Dersleri</i>	155

Öğretmen	160
Öğretmenin Misyonu Nedir?	161
Öğretmenin Sahip Olması Gereken Özellikler Nelerdir?	163
Öğretmenin Ahlaki Sorumlulukları Nelerdir?	171
Öğretmenin Sağlık Şartları Nasıl Olmalıdır?	173
Öğretmenler ve Siyaset	174
Öğretmen Okulları	176
Öğretmen Okullarının Kuruluş Felsefesi ve Müfredatta Yeni Yaklaşımlar	176
Uygulama Okulu: Tatbikat Mektebi	178
Tatbikat Mektebi ve Yeni Tarz Öğretim Usulü	180
Tatbikat Mektebi Staj Uygulama Örneği	184
4. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Yeni Birey	187
Çocuk	187
Çocuk Terbiyesi ve Pedagoji	188
Çocuk Terbiyesinde Ebeveynin Rolü	192
Çocukların Gelişiminde Çevre Etkisi	195
Yaş Dönemlerine Göre Çocuktaki Eğilimler	197
Çocuk ve Gençte Ruh Sağlığını Koruma Aracı Olarak Neşe	199
Kadın	200
Kadının Sosyal Konumu	201
Annelik	204
Bir Eğitimci Olarak Anne	206
Çocuk Terbiyesinde Anne Neyi Öncelemeli, Neye Dikkat Etmelidir?	211
Vatan Sevgisi İnşacı: Anne	213
Kadınların Eğitimi	215
Kadın ve Beden Terbiyesi	218
Kadında Medenilik Ölçüsü Olarak İffet	222
Kadının İhmali ve Toplumsal Çöküş	224
Kadın Terbiyesinde Güzel İşlere Yönlendirme ve Meşgale	226
5. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Yeni Bireyin Terbiyesi	231
Yeni Bireyin Ahlak Terbiyesi	231
Ahlakın Kaynağı Nedir?	234
Ahlak Terbiyesinde Kullanılan Kavramlar	236
Ahlaki Hastalıklar	239
Okul-Ahlak İlişkisi	241
Ahlak Dersleri Nasıl İşlenmelidir?	247

Yeni Bireyin Dini Terbiyesi	250
Dini Terbiye ve Sekülerlik	251
Din Eğitiminde Yöntem Meselesi	256
Dini Eğitimde Problemlili Bir Yaklaşım: Zühdilik	257
Din Eğitiminde Yaşanan Problemlerin Sebepleri	260
Dini Terbiye Buhranının Çözümü: Tevhid-i Tedrisat	265
Din Eğitimi Nasıl Verilmelidir?	266
Din Öğretiminde Dil ve Muhteva Problemi	270
Dini Terbiye Araçları: Kitaplar, İrşat ve Vaaz Yöntemleri	275
Yeni Bireyin Beden Terbiyesi	277
Okullarda Beden Eğitimi	281
Oyun ve Egzersiz	282
Tamamlayıcı Bir Terbiye Aracı Olarak Beden Eğitimi	284
Beden Terbiyesi ve Ahlak	289
Beden Terbiyesinin Millî Vazifesi: Asker Evlatlar Yetiştirmek	290
Beden Eğitiminde Kültür ve Politikanın Etkisi	291
Spor ve Uluslararası Etkileşim	294
Sanat ve Estetik Terbiyesi	295
Okul, Tabiat ve Sanat İlişkisi	296
Eğitim Materyalleri ve Estetik	301
Müfredat ve Estetik	303
Musikinın Eğitimdeki Yeri	304
Şiir ve Musikinın Ahlak Eğitimindeki Yeri	308
Musiki Eğitimi Nasıl Uygulanmalı?	310
Okullarımızda Musiki ve Sanat Eğitiminin Durumu	313
Resim Sanatının Terbiyeye Etkisi	314
Millî Terbiye ve Dil	318
6. Yeni Birey ve Eğitim Düşüncelerinin Politikaya Yansıması	327
Eğitim Felsefesinde Değişim ve Süreklilik	329
Değişim ve Süreklilik Göstergesi Olarak Hukuki Metinler	329
Değişim ve Sürekliliğin Göstergesi Olarak Diploma ve Mükâfatlar	334
Siyasi Süreklilik ve Tercih Göstergesi Olarak Maarif Vekâleti Kitapları	340
Eğitim Metinlerinde Siyaset	343
Eğitimcilerde Devrisabık Anlayışı	343
Öğrenci Okuma Metinlerinde Siyasi Propaganda	346

Kopuş ve Süreklilik Göstergesi olarak Ritüeller: Çocuk ve Gençlik Bayramları	350
Süreklilik Göstergesi Olarak Okul Binaları	362
Eğitim Felsefesi ve Uygulamalarında Hukuki Devrimler	367
Tevhid-i Tedrisat Kanunu	368
Karma Eğitim	374
Alfabe Değişimi	380
7. Sonuç: II. Meşrutiyet Dönemi'nin Türk Eğitim Modernleşmesine Yansımaları	385
II. Meşrutiyet Dönemi'nde Terbiye Anlayışının Ayrıcı Özellikleri	385
Türk Eğitiminde Modernleşmeye Dair Kabuller	410
Son Söz	415
Ekler: Çalışmada Kullanılan Dergilerin İlk Sayıları	418
Kaynakça	423

Sunuş

Osmanlı modern eğitim birikiminin kurumsal ve felsefi düzeyde hayli olgunlaştığı II. Meşrutiyet Dönemi'nde eğitim, milletlerin yaşaması ve ilerleyebilmesi için en önemli araç olarak görülmüştür. Bu sebeple eğitimle ilgili kapsamlı bir tartışma yürüten II. Meşrutiyet Dönemi eğitimcileri, modern dönemin ihtiyaç duyduğu bireyin nasıl yetiştirileceği üzerinde ciddiyle durmuşlardır.

Bu kitap, uzun bir düşünce sürecinin son halkasını oluşturan II. Meşrutiyet Dönemi eğitimcilerinin nasıl bir birey düşüncesine sahip oldukları ve onların görüşlerinin eğitim politikalarına ne düzeyde yansıdığını anlamaya odaklanmaktadır. Girişle birlikte yedi bölümden oluşan çalışma, *Tedrisat-ı İptidaiye* [Tedrisat], *Terbiye ve Oyun*, *Terbiye*, *Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti Mecmuası*, *Muallim*, *Mir'at-i Maarif* adlı eğitim dergileri üzerinden yürütülmüştür.

Çalışması kapsamında incelenen dergiler, imparatorluğun merkezinde yayımlanmakta ve sadece eğitim tartışmalarına odaklanmaktadır. Dergilerin seçiminde, dönemin eğitim tartışmalarını bütün boyutlarıyla ele alarak yansıtması ve politika

yapıcıların öncelikle müracaat edeceği yayınlar olması belirleyici olmuştur. Eğitim dergileri aynı zamanda uluslararası eğitim birikiminin Osmanlı'ya taşınmasına kaynaklık eden önemli araçlardan biridir. Dergilerde yürütülen eğitim tartışmalarına katılan eğitimci ve düşünürler arasında Ziya Gökalp, İbrahim Alaaddin Gövsa, Selim Sırrı Tarcan, İhsan Sungu, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Nevzat Ayas, Nafi Atuf Kansu, Necmettin Sadak, Mustafa Şekip Tunç gibi isimler de yer almaktadır. Bu isimler gerek düşünceleri gerekse eğitim sistemindeki etkili konumlarıyla Cumhuriyet Dönemi'ndeki eğitim politikalarının şekillenmesinde de etkili olmuşlardır. Dönem karşılaştırması yapmak açısından önemli bir imkân sağlayan bu durum, II. Meşrutiyet Dönemi'nden Cumhuriyet Devri'ne geçişle birlikte eğitimde yaşanan değişimi ve sürekliliği görmek açısından da öğreticidir.

Kitabın birinci bölümünde yürütülen literatür tartışması, ağırlıklı olarak modernleşme sürecinin nasıl yorumlandığının ve sürecin hangi zihin dünyasına uygun olarak kurgulandığının anlaşılmasına odaklanmaktadır. "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Terbiye" başlığını taşıyan ikinci bölümde; eğitimin kapsamı ve tanımı üzerinde durulmaktadır. Eğitimcilerin terbiye kavramının sınırlarını nereye kadar genişlettikleri ve terbiyeyi etkileyen paydaşların neler olduğu bu bölümde tartışılmaktadır. Eğitimcilerin "talim" ve "terbiye" olarak ayırdıkları eğitimin kültürel aktarım, mesleki yetkinlik, teknolojik kazanım gibi boyutlarını nasıl tanımladıkları bu bölümde incelenmektedir. Terbiyenin millî ve uluslararası boyutları da bu tartışmalar etrafında yürütülmektedir.

"II. Meşrutiyet Dönemi'nde Okul ve Öğretmen" başlıklı üçüncü bölümde, çeşitli boyutlarıyla yeni bireyin yetişeceği okul tartışılmaktadır. Bölümün alt başlıklarında yeni okulun amacı ile oradaki ilişki biçimini belirleyen disiplin anlayışından okul binalarının fiziki özellikleriyle ilgili düşüncelere kadar okulun çeşitli

boyutları ele alınmaktadır. Okul kademelerinin her birinin felsefi açıdan nasıl konumlandırıldığı, bu kademelerden ne tür kazanımlar beklendiği gibi tartışmalar, okulla birlikte öğretmen ve öğretmen okullarıyla ilgili anlayışı yansıtacak değerlendirmeler de yine bu başlığın konusudur. Bu kısımda ayrıca, öğretmenin misyonu, mesleki yetkinlikleri, değer aktarıcısı olarak ahlaki sorumlulukları, sağlık durumu gibi başlıklarda eğitimcilerin görüşlerine yer verilmektedir. Öğretmen yetiştirmede uygulamaya konulan yenilikler ve tatbikat okulu gibi örnek uygulamalarla ilgili aktarılan bilgiler yine bu bölümde bulunmaktadır.

“II. Meşrutiyet Dönemi’nde Yeni Birey” başlıklı dördüncü bölüm, kadın ve çocuk olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Bu bölümde doğrudan bizzat bireyin kendisinin nasıl tanımlandığı üzerinde durulmaktadır. Toplumun yapı taşı olan çocuğun ne olarak görüldüğü, eğitimiyle ilgili öneriler, aile ve çevreyle ilişkisi, gelişim evrelerine göre özellikleriyle ilgili görüşler bu bölümde tartışılmaktadır. Modern toplumun ayırıcı unsurlarından biri olan kadın bahsi de yeni birey düşüncesi kapsamında incelenmektedir. Kadının bireysel donanımı, sosyal konumu gibi konular çeşitli boyutlarıyla değerlendirilmektedir. Beşinci bölümde ise “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Yeni Bireyin Terbiyesi” başlığı altında bireyin ruh ve düşünce dünyasını yansıtan ahlak eğitimi, din eğitimi, sanat-estetik ve dil eğitimi gibi başlıklar ayrı alt kısımlar olarak ele alınmaktadır. Savaşların yoğunlaştığı bir döneme denk gelen II. Meşrutiyet Dönemi’nde, yeni neslin beden gelişimi üzerinde ciddiyetle durulmaktadır. Bu sebeple beden terbiyesiyle ilgili düşünceler de bu bölümdeki başlıklardan biri olmuştur.

Kitabın “Yeni Birey ve Eğitim Düşüncelerinin Politikaya Yansımaları” başlıklı altıncı bölümü, II. Meşrutiyet Dönemi eğitimcilerine ait tekliflerin eğitim politika ve uygulama alanlarında ne kadar karşılık bulduğu meselesine odaklanmaktadır. Tekliflerin

ne kadarının II. Meşrutiyet Dönemi'nde ne kadarının Cumhuriyet Devri'nde gerçekleşme imkânı bulduğu üzerinde durulmaktadır. Bu durum; çeşitli belgeler, eğitim metinleri, eğitim kanun ve yönetmelikleri, uygulama ve ritüeller, siyasi ve toplumsal etkisi büyük devrimler üzerinden tespit edilmeye çalışılmıştır. "II. Meşrutiyet Dönemi'nin Türk Eğitim Modernleşmesine Yansımaları" başlıklı sonuç bölümünde ise II. Meşrutiyet döneminin modern dönem eğitim sistemi içerisinde farklılaşan yönlerine dikkat çekilmektedir.

Kitap, II. Meşrutiyet Dönemi eğitimcilerinin ismi sayılan süreli yayınlarda ve 1908-1924 aralığında paylaştıkları eğitimle ilgili görüşlerine odaklanmıştır. Aynı eğitimcilerin, araştırma kapsamına giren yıllar içerisinde farklı yayın organlarında paylaştıkları düşünceler ile 1924 yılı sonrasında ortaya koydukları eğitim yaklaşımlarının değerlendirilmesi farklı çalışmaların konusu olarak görülmüştür. Benzer şekilde belirlenen yayın organlarının dışında gerçekleştirilmiş olan eğitim tartışmaları, teklif ve öneriler de bu araştırmaya dâhil edilmemiştir. Çalışma bu yönüyle, dönemin eğitim anlayışını bir bütün olarak yansıtmaya imkânına sahip değildir. Bununla birlikte dönemin eğitim anlayışının bir bütün olarak anlaşılmasına önemli katkılar sağlaması beklenmektedir.

Araştırma bulguları, eğitimcilerin klasik ve modern birikimi dengeli bir şekilde sunacak çift yönlü bir eğitim anlayışını benimsediklerini göstermektedir. Bu eğitim anlayışı, yeni bireyin hem "fennî terbiye" (fen ve teknik alan) hem de "millî terbiye" (kültür ve değer) birikimine sahip olmasını önermektedir. Mensubu oldukları Osmanlı klasik düşünce birikiminin yanında, kıta Avrupası ve Anglosakson eğitim düşüncesi ile uygulamalarını da yakından takip eden eğitimcilerin özgün birikimi, başta bilim-değer alanında yaşanan problemler olmak üzere, günümüz eğitim tartışmalarına katkı sağlayabilecek niteliktedir.

Bu kitap hazırlanırken kaynakların tespiti, içeriklerin incelenmesi, belgelerin sınıflandırılması, Osmanlıca metinlerin okunması ve çalışmanın çerçevesinin belirlenmesi uzun bir sürece yayıldı. Bütün bu süreçlerin başarılı bir şekilde sonuçlandırılmasında çok sayıda kişinin kıymetli desteği oldu. Bu çerçevede anılması gereken isimlerin başında gelen ve çalışmanın her aşamasını titiz bir şekilde değerlendiren Prof. Dr. Seyfi Kenan'ın katkısı çok büyüktür, kendisine minnettarım. Süreç boyunca yaptıkları değerlendirmelerle çalışmanın gelişimine önemli katkılar sağlayan Prof. Dr. Ayřen Bakioęlu'na, Doç. Dr. Ahmet Faruk Levent'e, Doç. Dr. Selçuk Akşin Somel'e ve Prof. Dr. Filiz Meşeci Georgetti'ye katkılarından dolayı müteşekkirim. Araştırmanın her aşamasında özel desteğini gördüğüm Prof. Dr. Lütfi Sunar'a; ihtiyaç duyduğum her zaman bilgilerine başvurduğum ve değerli katkılarını aldığım Doç. Dr. Talha Çiçek'e, Doç. Dr. Hediyeullah Aydeniz'e, Doç. Dr. Yusuf Alpaydın'a, Dr. Ahmet Baş'a; metni okuyarak dil açısından yaptığı düzenlemelerden dolayı M. Beyza Güler'e çok teşekkür ederim. Çalışma sürecinde Osmanlıca metinlerin okunmasında büyük katkısı olan eşim Özlem Öztürk'e, özel vakitlerinden fedakârlık ederek desteklerini esirgemeyen oğlum Mehmed Ertuęrul'a ve kızım Elif Zeynep'e de büyük bir teşekkür borçluyum.

Son olarak çalışmanın kitaplaşma sürecini büyük bir özveriyle yürüten Doç. Dr. İbrahim Hakan Karatař'a, redaksiyon ve düzenleme süreçlerindeki katkılarından ötürü Meryem Beyza Gümüřsoy'a, Beyza Koru'ya, İlayda Ardaçoř'a ve Nokta Kitap'a teşekkür ederim.

Kurtuluş Öztürk

2022